

DE GESCHIEDENIS VAN STEEN-, PANNEN- EN PLAVUIZENFABRIEK “DE SCHOUW” TE SCHIJF GEMEENTE RUCPHEN

De historie van ‘den oven aan de Lange Schouw’ gaat terug tot donderdag 6 juni 1878 met het verzoek aan B en W van de gemeente Rucphen en Sprundel door Cornelis Loos, koopman, wonende te ‘Esschen’ (=Essen/België), om een steenbakkerij te mogen oprichten op een stuk heide dat aan hem toebehoort. Het perceel is 3 hectaren, 14 aren en 50 centiaren groot en ligt in de Rucphensche heide onder Rucphen; kadastraal bekend als sectie K no. 609.¹ Men zou kunnen stellen dat Loos ervaring had in de ‘business’, want in 1855 had hij al eens een concessie ontvangen voor het oprichten van een steenoven te Zundert.² Op vrijdag 7 juni 1878 werd het verzoek als punt C op de agenda van de vergadering van B en W (bestaande uit burgemeester H. Antonissen en de wethouders M. Mies en J. de Weert) besproken. Het verzoek werd vervolgens openbaar bekend gemaakt en ‘op maandag den 24 juni e.k. des voormiddags van 9 tot 10 ure ten Raadhuize te Rucphen’ kon er eventueel mondeling of schriftelijk bezwaar worden ingediend tegen het voorgenomen plan van steenbakker Loos.¹

Tijdens de vergadering van B en W van woensdag 26 juni 1878 werd unaniem ‘het groene licht’ gegeven. Er waren namelijk binnen de openstaande termijn van 14 dagen ‘geene reclamen’ binnengekomen naar aanleiding van de openbare bekendmaking en de daaraan gekoppelde mogelijkheid bezwaren in te dienen. Verder was ‘Gelet op de wet van 2 juni 1875 (Staatsblad no. 95) houdende voorschriften tot regeling van het toezicht bij het oprigten van inrichtingen welke gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken’ aan alle voorwaarden voldaan. Aan de vergunning ‘tot oprigting van eene steenbakkerij’ zaten wel de volgende bepalingen vast:

1. de fabriek moest op minstens 25 meter van de openbare weg gebouwd worden.
2. de fabriek moest binnen 6 maanden na dagtekening van de vergunning in werking zijn, anders zou de concessie vervallen.
3. de fabriek kon, indien dit later nodig werd geacht, alsnog van de zijde van de gemeente bepaalde voorwaarden opgelegd krijgen.¹

Bovenstaande informatie ontlokt natuurlijk als conclusie, dat het in die tijd niet zo lang duurde (nog geen maand) om een concessie/vergunning te krijgen voor een dergelijke tak van nijverheid; dit in tegenstelling tot latere tijden (begin twintigste eeuw) toen de vergunningen cq. voorwaarden steeds strenger en uitgebreider werden in verband met nieuwe wetgeving en voortschrijdende mechanisatie.

Het tijdstip waarop Cornelis Loos zijn fabriekje oprichtte, was, zoals later bleek, zeer wel uitgekozen. De Provinciale Verslagen meldden over het tijdvak 1871-1880 het volgende: ‘De groeiende bevolking gekoppeld aan toenemende welvaart doet de vraag naar huisvesting toenemen, niet alleen kwantitatief, maar ook kwalitatief. Het aantal ondernemingen in de baksteensector groeit en daarmee het aantal arbeidsplaatsen. Dit leidt dan tot een krappe arbeidersmarkt en daardoor hogere lonen. Dit is reeds in 1872 het geval: “Deze

verbetering is naar onze meening het gevolg van de toenemende welvaart en ondernemingsgeest der bevolking”, schreven de Gedeputeerden van Noord-Brabant in hun verslag. Samenvattend: ook de periode 1871-1880 is er een van grote bloei, maar reeds zijn er signalen bespeurbaar die naar een zekere ‘overspannenheid’ wijzen, namelijk gebrek aan arbeiders en hogere lonen.³ En inderdaad, korte tijd later in de periode 1881-1890 geeft de conjunctuur al een duidelijke omslag te zien. ‘De oorzaak wordt vooral gezocht in het vrije handelsverkeer van Nederland tegenover het Belgisch protectionisme. Wanneer hierin door de overheid geen verandering werd gebracht, zou de malaise alleen nog maar erger worden.’³ Deze vaak onberekenbare conjunctuurcycli komen in de bedrijfstak tot op de dag van vandaag nog steeds voor. Verder was zeker vroeger de afhankelijkheid van het weer tevens een complicerende factor.

Eén van de grote promotoren van baksteen in die tijd was landelijk gezien de bekende architect dr. P.J.H. Cuypers uit Roermond. Over hem en over baksteen is het volgende geschreven: ‘De invloed die Cuypers op de Nederlandsche bouwkunst heeft uitgeoefend is groot geweest. Wel heeft de bouwmeester geen school in den eigenlijken zin gevormd, daar slechts betrekkelijk weinig architecten zich zoo sterk als hij tot de middeleeuwen voelden aangetrokken, doch zijn pogen, om alle bouwstoffen naar haren aard te gebruiken en overal de samenstelling te laten zien, vond algemeen waardeering en navolging. Met het bepleisteren der gevels scheen het, na 1880, voor goed gedaan te zijn, daar overal de gebakken steen in het gezicht werd gelaten, hetgeen de steenbakkers een aansporing was om hunne voortbrengselen meer en meer te volmaken.’⁴ Verder staat er: ‘De Nederlandsche bouwkunst heeft haar eigenaardig karakter, de eeuwen door, te danken gehad aan het gebruik, dat zij van den gebakken steen, de vaderlandsche bouwstof bij uitnemendheid, wist te maken.’⁵

Uit een rekening van 28 maart 1881 aan de gemeente Rucphen en Sprundel blijkt dat C. Loos ‘2.000 besten steen à 5½ gulden’ voor f 11,00 verkoopt.¹ Dit betekent dus een prijs van ongeveer een halve cent per steen. Tegenwoordig vraagt men per steen minstens het honderdvoudige hiervan. Vervolgens is er lange tijd helemaal geen nieuws te melden over enige activiteit rondom de steenbakkerij. Het Register van de Veiligheidswet liet op 21 juli 1898 weer wel de volgende opgave zien: ‘drijfkracht: oven, geen krachtwerktuigen in gebruik en 9 werknemers.’¹ Twee bekende personeelsleden van Loos in die tijd waren de steen- en pannenbakkers Adrianus van Doren en Norbertus Eestermans. De laatste had als toepasselijke bijnaam ‘Bart Pan’.⁶

‘De Grondwet’ van 27 maart 1904 meldt dan het volgende: *“Schijf. Onze anders zoo stille en eenzame heidevelden trekken tegenwoordig veel nieuwsgierigen, en geen wonder van wege de Ned. Heidemaatschappij is men alhier bezig met de heidenontginning; met een span van zes ossen van de grootste soort ploegt men een voortje van ongeveer 47 centimeter diep, dus voorwaar geen bagatel, en wel de moeite waard om eens een kijkje te gaan nemen; dit gedeelte is voor rekening van den Heer Loos te Esschen, om deze heide wederom in boschcultuur te brengen, ook in den Zoek gaat deze ontginning vooruit, en verschaft aan vele menschen een flink stuk brood.”* Uit dit krantenartikel blijkt wel dat Cornelis Loos uit Essen (B) niet alleen eigenaar van de steen- en pannenbakkerij was, maar in de omgeving ook nog flink wat percelen heidegrond bezat. Daarnaast was hij van huis uit een verdienstelijk handelaar/koopman in hout, die zelfs aan het begin van deze eeuw in Rusland hout aankocht. Een voor die tijd vermogend man dus. In 1906 stond in de Provinciale Verslagen van Noord-Brabant de steenfabriek (en pannenbakkerij) van ondernemer C. Loos vermeld met als beweegkracht handenarbeid.³

Toen in maart 1908 de steenweg Essen-Willebrord werd aangelegd, die van St. Willebrord

over Sprundel en Scherpenberg via Schijf naar de Belgische grens en Essen moest leiden, hebben de industriëlen Charles Gevers, fabrikant, wonende te Antwerpen en Cornelis Loos, houthandelaar, wonende te Esschen ieder voor f 1.250,- meebetaald aan de kosten van aanleg. De weg kwam 'langs den Ouden Zoek en den Steenoven' te lopen en dit was precies het gebied waar deze twee vermogende heren grond en bezittingen hadden liggen.¹ Zij stelden het dus op prijs dat door de nieuw aan te leggen keiweg hun percelen ontsloten werden.

De nieuwe weg had voor eigenaar C. Loos, als gevolg van een wellicht verkeerde inschatting, een wat zure bijmaak, want door de betere aan- en afvoermogelijkheden kwam er meer concurrentie van fabrieken van buiten het dorp Schijf met als gevolg dat de fabriek, de enige industrie van het dorp op dat moment, niet lang daarna gesloten/stilgelegd werd.⁷ Een nieuwe economische malaise zal hier ook wel aan ten grondslag hebben gelegen. Toch vroeg Loos op 4 april 1908 toestemming bij B en W van Rucphen om een zuiggasmotor te mogen plaatsen. In de beschrijving behorende bij het verzoekschrift schreef Loos het volgende: 'De hier bedoelde motor zal gebezigd worden tot drijfkracht voor fabricatie van dakpannen. Zij zal eene kracht ontwikkelen van 8 paarden. De inrichting zal gebouwd worden aan eene bestaande werkplaats, en zal gansch van steen worden opgetrokken en met pannen gedekt. Is eene inrichting in den zin der Veiligheidswet.'¹

Het verzoekschrift werd weer openbaar gemaakt en 14 dagen later op 18 april konden burgers op het gemeentehuis eventuele bezwaren tegen de inrichting inbrengen. Op 9 mei 1908 werd de vergunning verleend. Niemand had bezwaar gemaakt en de hinderwetsvergunning werd ook in orde bevonden. Het besluit tot verlening van de vergunning luidde als volgt: 'Aan Cornelis Loos, koopman, te Esschen, zoo voor zich als voor zijne rechtverkrijgenden vergunning te verlenen tot oprichting van een dakpannenfabriek met gasmotor op het perceel Rucphen sectie K no. 1.056, onder bepaling dat dezelve zal moeten zijn in werking gebracht binnen 3 maanden na de dagteekening dezes.'¹ Uit de beschrijving behorende bij het verzoekschrift en uit het besluit van de gemeente Rucphen blijkt, dat er op dit fabriekje zowel bakstenen als dakpannen gefabriceerd werden. Het Register van de Veiligheidswet laat op 8 juli 1909 de volgende aangepaste opgave zien: 'drijfkracht: zuiggasmotor, één krachtwerktuig in gebruik en 5 werknemers.'¹

Cornelis Loos investeerde niet alleen in zijn gecombineerde steen- en dakpannenfabriek, want op 29 oktober 1909 verzocht hij B en W van Rucphen het huis dat bewoond werd door de weduwe Petrus Naalden (=het huidige café Jagersrust tegenover de fabriek), staande op het perceel Rucphen sectie K no. 1.110, te mogen verbouwen.¹ En op 18 februari 1911 verzocht Loos B en W om op het perceel Rucphen sectie K no. 1.056 een arbeiderswoning (=op het terrein van de fabriek zelf) te mogen bouwen. In beide gevallen beschikte de gemeente positief, want de aanvragen voldeden 'aan de in deze gemeente bestaande verordening vastgesteld ingevolge art. 1 der Woningwet.'¹

De fabriek bleef in ieder geval in en na WO I stilliggen. Toen waagde C. Loos in oktober 1919 een eerste poging om de steen- en pannenoven bij het buurtschap 'De Lange Schouw' openbaar te verkopen. De verkoop ging niet door, omdat er geen koper werd gevonden die voldoende wilde (of kon) betalen.⁷ Begin 1920 moet het C. Loos wel gelukt zijn om zijn fabriek van de hand te doen, want op 30 april 1920 berichtte 'De Grondwet': 'Rucphen. Industrie. De werkzaamheden aan onze steen- en pannenfabriek van de firma Hennekam-Luykx zijn reeds in vollen gang. De machineriën om aan deze inrichting nog uitbreiding te geven worden reeds geplaatst. Wij wenschen de nieuwe ondernemers succes in

hunne zaken, opdat zij aan vele inwoners werk zullen kunnen verschaffen.” Een tweede bewijs voor de succesvolle verkoop door C. Loos was het Handelsregister van de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Breda. Op 1 januari 1920 is daar namelijk onder dossiernummer 1735 de vennootschap Hennekam-Luijkx en Co. ingeschreven als pannen-, plavuizen- en steenfabriek te Rucphen gehucht Schijf.⁸

De nieuwe eigenaren/vennoten waren de heren Johannes Baptist (=’Jantje’) Hennekam, geboren op 10 november 1886 te Rucphen en wonende te Roosendaal aan de Brugstraat 36 en Franciscus Cornelis (=’Franske’) Luijkx, geboren op 13 april 1884 te Roosendaal en wonende te Rucphen aan de Dorpstraat A58.⁸ Frans Luijkx was getrouwd met Jo van Ginneken en hij was op zijn beurt een zwager van Jan Hennekam’s oudste broer ‘Toontje’, die overigens een steenoven in Etten(-Leur) had. Daardoor kenden de twee compagnons elkaar.⁹ Op 26 juli 1920 werd een verzoekschrift ingediend bij B en W van Rucphen door J. Hennekam c.a. wonende te Roosendaal waarin om vergunning werd gevraagd voor het mogen bouwen van een pannenbakhuis te Rucphen op het perceel sectie K no. 1.190. Met algemene stemmen werd de vergunning onmiddellijk verleend.¹

Op 4 februari 1921 verzoekt de firma J. Hennekam en Fr. Luijkx, fabrikanten van dakpannen, wonende alhier, B en W van Rucphen om een 60 cm spoorlijn te mogen aanleggen. Dit mini spoorlijntje kwam ‘over den gemeenteweg loopende van den weg Roosendaal naar de Belgische grens; nabij het fabriek’ te liggen. Een paard en later een kleine locomotief voerde over langere afstanden vanuit de kleiputten met behulp van kipwagons klei aan via deze spoorlijn. Het gevraagde verzoek werd ‘tot wederopzegging’ toegestaan.¹ In de begintijd van Hennekam en Luijkx kwam de klei uit het Belgisch grondgebied ten zuiden van de fabriek.⁹

Op 20 februari 1921 werd er door de nieuwe eigenaren J. Hennekam en F. Luijkx, fabrikanten, wonende te Rucphen, een aanvraag ingediend bij de gemeente Rucphen ‘tot uitbreiding hunner pannenfabriek’ gelegen te Schijf en kadastraal bekend als sectie K no. 1.190. Tijdens de vergadering van 8 maart 1921 heeft B en W zich over dit verzoek gebogen. In de omschrijving behorende bij de aanvraag staat het een en ander als volgt omschreven: ‘Naast den bestaande pannenoven zullen worden gebouwd drie ovens in steen en gedekt met pannen. De ovens worden gebruikt tot het bakken van alle soorten pannen. In de plaats van een handkrachtmachine wordt geplaatst een stoomketel vervaardigd in 1897, gefabriceerd van smeltijzer. ... Op dezen ketel zijn twee veiligheidskleppen beiden met hefboom en gewicht belast. ... De voeding geschiedt door een machinepomp. De ketel is voorzien van looden prop, waterpeilglas, proefglas, proefkranen en manometer. De stoommachine wordt gebruikt tot het in werking brengen van een pannepers en een leempers, die beiden in beweging worden gebracht door een lederen riem. De tandraden zijn allen beveiligd door rasterwerk.’¹ De hierboven genoemde pannepers die men voor de fabricage van dakpannen gebruikte, kwam uit Duitsland en was van het merk ‘Revolver’.⁹

Vrij vertaald betekende dit dat de pannenfabriek werd uitgebreid met drie pannenoventjes en de plaatsing van een stoommachine met ketel. Tijdens de vergadering van B en W op 21 juli 1921 werd de vergunning pas afgegeven. Daaraan waren de volgende voorwaarden verbonden: de nieuwe inrichting moest voor 15 augustus 1921 in werking zijn en de gemeente mocht, indien nodig, aan de concessionairs nieuwe voorwaarden opleggen. Dat de uiteindelijke vergunning deze keer zo lang op zich heeft laten wachten, had te maken met het feit dat tussendoor op 22 juni 1921 B en W de vergunning zelfs nog een keer geweigerd heeft, omdat ‘Blijkens schrijven van het betrokken districtshoofd der arbeidsinspectie voldoet deze inrichting niet aan de eischen krachtens art. 6 der Veiligheidswet gesteld.’¹

De heren Hennekam en Luijckx bouwden ook nog 'eene woning op het perceel gelegen alhier aan keiweg Schijf, kadastraal bekend sectie K no. 1.190. Gelet op art. 5a der Woningwet, in verband met de bepalingen der bouwverordening in deze gemeente', werd op 1 juli 1921 door B en W van Rucphen de gevraagde vergunning verleend.¹ Dat er in deze beginperiode flink geïnvesteerd werd, blijkt tevens uit het volgende bericht uit 'De Grondwet' van 10 juni 1921: *"Schijf. Uitbreiding industrie. Naar men verneemt, zal door de firma Hennekam-Luijckx alhier naast hunne dakpannenfabriek de steenfabricage aanmerkelijk uit gaan breiden, door het bouwen van een ringoven enz. De proeven die genomen zijn voor dit doel, moeten uitstekend zijn geslaagd. Dat deze uitbreiding door onze arbeiders wordt toegejuicht, laat zich begrijpen. Zoodra een en ander in werking gaat zal deze inrichting in het drukke seizoen, aan een honderdtal arbeiders werk verschaffen."* In dit krantenbericht zit echter een foutje, want in plaats van ringoven moet men klampoven lezen. Deze klampoven bouwde men inderdaad kort daarna in 1922, maar de ringoven werd pas in 1927 gerealiseerd (zie verderop).

Ook in sociaal opzicht ten aanzien van de werknemers ging het in deze periode niet slecht. Men was zijn tijd ver vooruit, want op 6 oktober 1921 vroeg en ontving men van B en W toestemming om 20 woningen te mogen bouwen 'in den Ouden Zoek' op de percelen sectie K no. 436 en no. 437.¹ Deze woningen waren bestemd voor werklieden van de fabriek. Op 26 oktober 1921 publiceerde 'De Grondwet' zelfs de volgende lovende woorden: *"Schijf. Een mooi plan. Bij de groote uitbreiding die de steen- en dakpannenfabriek van de firma Hennekam-Luijckx & Co. den laatsten tijd heeft gekregen en waaraan tal van onze arbeiders hun bestaan te danken hebben, komt thans genoemde firma weder met een ander plan, n.l. er zijn 25 Hectaren grond aangekocht, waarop een 20-tal werkmanswoningen zullen verrijzen. Bij elk der woningen wordt 1 Hectare grond gevoegd. Voorwaar een prachtig idee, om met het oog op den 8-urigen werktijd hunnen vrijen tijd aldaar nuttig te besteden. Moge hunne ondernemingen naar wensch slagen, is voorzeker de wensch van onze parochianen."*

In dit bericht werd natuurlijk niet vermeld dat de heren Hennekam en Luijckx een flinke rijkssubsidie opstreken voor dit project, de zogenaamde premiebouw.² Pastoor Van Eekelen schreef hierover: 'Deze woningen werden gebouwd met rijkssubsidie die van het Dorpsbestuur werd verkregen en wel f 18.000,-.' Aannemer Konings uit Sprundel mocht de huizen bouwen. Hierdoor konden de heren steen- en pannenbakkers toch op een vrij gemakkelijke manier van hun afgekeurde cq. tweede keus stenen, pannen en andere "winkeldochters" af komen en er naar alle waarschijnlijkheid zelfs nog een paar centen aan over houden.⁶⁺⁷ Men mag echter niet negatief zijn en moet maar denken, dat het plan uit één of twee goede hart(en) kwam, want een hoop mensen waren er mee gesteld. Vanwege de bouw van deze woningen is daardoor langs de grens met België het buurtschap "de Schouw" ook wel genaamd "de Lange Schouw" ontstaan; een naam afkomstig van de (zeer hoge) schoorsteen van de fabriek, die een herkenningspunt voor de gehele omgeving vormde. De fabrieksarbeiders kwamen hoofdzakelijk van het buurtschap 'de Schouw' zelf en van het gehucht Horendonk aan de andere kant van de grens in België. Zij botsten nogal eens met de Schijfse boeren.⁶

In de maand oktober van het jaar 1921 stond er nog meer op stapel; namelijk de uitbreiding van de fabriek met een drogerij op het perceel Rucphen sectie K no. 1245. In het verzoek tot uitbreiding van de fabriek van J. Hennekam en F. Luijckx op 11 oktober 1921 omschreven zij hun plan als volgt: 'De uitbreiding omvat den bijbouw eener drogerij wier oppervlakte bedraagt 300 m², terwijl zij van voldoende licht en luchtruimte is voorzien. De drogerij zal worden gebouwd uit steen en gedekt met pannen. Zij dient tot droging van dakpannen, plavuizen en bouwsteen. Geen beweegkracht zal in dit gebouw worden aangewend.' In

de vergadering van 13 oktober 1921 boog B en W zich over dit plan en gaf men de burgerij 14 dagen gelegenheid om te reclameren. Nadat alle formaliteiten in verband met de Hinderwet en de Veiligheidswet afgerond waren, werd op 6 december 1921 door B en W van Rucphen vergunning verleend, onder de volgende voorwaarden: de inrichting moest in werking zijn voor 1 maart 1922 en de gemeente mocht de concessionairs eventueel aanvullende voorwaarden opleggen.¹

Men bleef uitbreiden, want op 12 april 1922 werd er wederom een verzoek ingediend bij de gemeente. De omschrijving van dit nieuwe uitbreidingsplan 'hunner fabriek' voor het perceel gelegen onder Rucphen sectie K no. 1.247 luidde als volgt: 'De uitbreiding omvat den bijbouw van een klampoven voor het bakken van steen. De klampoven zal worden gebouwd uit steen. Geen beweegkracht zal in het gebouw worden gebezigd.' Tijdens de vergadering van B en W van 12 mei 1922 werd het verzoek behandeld en men beschikte positief. Hinderwet en Veiligheidswet waren in orde. De klampoven moest voor 1 juni 1922 in werking zijn en de gemeente kon wederom, indien nodig, aanvullende regels opleggen.¹ Voorlopig zou dit na zoveel investeringen de laatste grote uitbreiding geweest zijn.

Op 28 april 1922 stuurde 'Dakpannenfabriek "De Schouw" Firma J. Hennekam & Fr. Luykx' (zoals plechtig in het briefhoofd staat afgedrukt) een brief 'aan burgemeester en wethouders der gemeente Rucphen.' Men verzocht vriendelijk het volgende: 'Om te verkrijgen het opmaken der weg genaamd de Achtmaalsche baan, loopende van hunne fabriek langs de nieuwe huizen.'¹ Zowel de fabriek, als de nieuwe arbeiderswoningen wilden de eigenaren schijnbaar goed bereikbaar houden. Dat het echter voor Hennekam en Luykx niet alleen rozegeur en maneschijn is wat de klok slaat, blijkt wel uit de volgende passage uit 'De Grondwet' van 20 september 1922: *"Schijf. Door het regenachtige weer. Jammer van het vele regenachtige weer der laatste dagen, zullen de werkzaamheden aan de pannenfabriek "de Schouw" alhier spoedig moeten eindigen, om reden men de pannen niet meer droog kan krijgen. Wel erg voor ons werkvolk tegen den naderenden winter."* De keramische industrie was zeker in die tijd een tak van nijverheid met enorme afhankelijkheid van weersinvloeden. Men merkt wel aan het krantenbericht, dat het ook vroeger reeds vroeg in het najaar veel kon regenen. Hoe vaak heeft de Zoek niet onder water gestaan? Wij denken heden ten dage teveel aan de romantische beelden, dat er toen alleen maar strenge winters en warme zomers waren.

Dat de situatie in de steen- en pannenindustrie na WO I niet rooskleurig was, had een aantal oorzaken. Ten eerste bestonden er op het Westbrabantse platteland vaak veel kleinschalige fabriekjes, met alle gevolgen, namelijk concurrentie vandien. Ten tweede was één Belgische franc van omgerekend 50 cent drastisch gedevalueerd naar 5 cent. Belgische producten werden daardoor voor Nederland veel goedkoper en dus aantrekkelijker, ondanks hun soms inferieure kwaliteit. Gevolg was dat er veel keramische producten uit België werden ingevoerd. De overheid deed hier maar heel weinig aan. En ten derde hadden fabriekjes vaak een geïsoleerde ligging. Dit gold in de jaren twintig zeker ook voor "De Schouw". Er waren slechte aan- en afvoermogelijkheden; alles gebeurde met paard en wagen. Dit kostte tijd en dus geld. Men was eigenlijk wel verplicht zijn producten naar elders te vervoeren, want het dorp alleen vormde voor de fabriek een te klein afzetgebied. Indien men als brandstof kolen kon betalen, moesten die vanuit Schijf in Roosendaal op het station opgehaald worden. Dit alles bracht extra kosten met zich mee. Fabrieken lagen vaak ook nog een keer ver van de waterwegen, zoals in het rivierengebied wel het geval was.⁹

Om over een langere periode deze economische situatie te kunnen volgen, kunnen we kijken naar de niet onbelangrijke 'Verslagen van de handelingen der Kamer van

Koophandel en Fabrieken voor westelijk Noordbrabant en over den toestand van handel en nijverheid in het gebied der kamer over de jaren 1922 tot en met 1950'. Deze laten betreffende de steen- en pannenfabricage kort samengevat per jaar het volgende beeld zien:

1922: algemene toestand tamelijk bevredigend, echter waardeverhouding geld nadelig.

1923: niets te melden.

1924: drukker dan in 1923, echter lage prijzen door onderlinge concurrentie alhier en betere productie-voorwaarden van onze zuiderburen.

1925: druk, echter concurrentie 'der Belgische stenen' die goedkoper, maar van mindere kwaliteit zijn. Invoerrechten op Belgische stenen gewenst. De overheid zou subsidie moeten verlenen aan bouwwerken die geen Belgische stenen gebruiken.

1926: goede afzet, echter zware strijd tegen vrije invoer van Belgische stenen, die goedkoper zijn door de lage koers van de franc. Toch is Nederlandse kwaliteit beter dan het Belgische product. De regering zou invoerrechten moeten heffen op Belgische stenen.

1927: de voorraad eind 1927 was iets groter dan in 1926 vanwege de strenge winter. Steeds vaker moeten de stenen onder de vaste prijs worden verkocht. Vrije invoer van Belgische stenen moet door een flink invoerrecht worden tegengegaan.

1928: toestand was niet goed, zelfs achteruitgaande. Minder werk door concurrentie van Belgische stenen met als gevolg dat veel fabrieken werken met verlies of zonder winst. Op invoer van Belgische stenen zou men een recht moeten heffen.

1929: de meningen lopen uiteen van slecht, tot bevredigend en normaal. De een spreekt van achteruitgang en de ander van vooruitgang. Deze laatste zal dit doen als gevolg van meer dan normale bouwactiviteit in Nederland en België. De verbeterde toestand is ook te danken aan de gunstige werking van het Extra Rood Contract, waardoor de productie van metselstenen beter in overeenstemming wordt gebracht met de behoefte.

1930: bevredigend, echter toch is er een achteruitgang te bemerken. Topprijzen van 1929 behouden, maar een zich opdringende malaise-stemming is reeds te bespeuren. De overheid zou zoveel mogelijk werk moeten laten uitvoeren om de werkgelegenheid te verruimen.

1931: vermindering afzet door stilte in de bouwbedrijven en dus minder vraag. Prijzen zijn dalende door onderlinge concurrentie. Invoer uit België zou beperkt moeten worden, want gedurende het vorige jaar zijn er namelijk 10 à 15.000.000 Belgische dakpannen ingevoerd, en men zou steun moeten verlenen aan de binnenlandse industrie door het uitvoeren van rijkswerken in plaats van te bezuinigen. Overproductie tegengaan. De vooruitzichten zijn somber.

1932: door weinig bouwactiviteit is er geen grote verkoop. Men ondervindt veel concurrentie van Belgische invoer. Deze invoer moet beperkt worden. Met veel inspanning kon men de productie kwijt, hoewel die productie slechts 60% van die in 1931 bedroeg.

1933: afzet laag en prijzen laag. Grote concurrentie van Belgische stenen, maar ook van binnenlandse producten. Fabrieken hebben een te grote voorraad. Er wordt onvoldoende gebouwd.

1934: concurrentie is groot, zodat de prijs vaak tot beneden de kostprijs daalt. Tekenen van opleving zijn er nog niet. De productie is te groot, terwijl er ook nog te veel wordt ingevoerd.

1935: grote concurrentie en betrekkelijk geringe vraag hebben als gevolg lage prijzen.

1936: prijzen veel te laag als gevolg van overproductie. Nog even slecht gesteld met de bedrijfstak als vorig jaar te constateren viel.

1937/1938/1939/1940: niets te melden, waarschijnlijk omdat het overgrote deel van de bedrijven stilligt als gevolg van de zware crisis cq. oorlog(sdreiging).

1941-1950: brandstoffenvoorziening en grote schaarste aan machines en onderdelen maken de vooruitzichten onzeker. De vraag naar metselstenen neemt geleidelijk aan flink

toe, maar men zit met het probleem van onvoldoende aanbod van arbeidskrachten. Grondstoffen waren vaak op het eigen terrein wel aanwezig. Vanaf 1950 is er vooruitzicht op blijvende gunstige resultaten als het woningbouwprogramma maar regelmatig ten uitvoer wordt gelegd.¹⁰

Men kan nu zelf wel een conclusie trekken over de verschillende pieken en dalen in deze bedrijfstak en de daarmee samenhangende hausses en baisses.

Firmant Jan Hennekam heeft niet lang op de steen- en pannenfabriek aan 'De Lange Schouw' zijn geld verdiend. Na de vele investeringen in het jaar 1921 en 1922, moet hij in 1923 al weer uit het samenwerkingsverband met Frans Luijkx gestapt zijn vanwege zijn emigratie naar Frankrijk in 1924 met het gehele gezin (van waaruit hij in 1929 overigens weer in Nederland terugkeerde. Hij richtte later de Ford-garage in Roosendaal op).⁹ Of hij alle investeringen terugverdiend heeft, is maar net de vraag? Wellicht heeft hij zijn aandeel in de fabriek goed kunnen verkopen aan medefirmant Frans Luijkx? Uit een onderhandse akte, inhoudende een verklaring van scheiding, gedateerd op 26 april 1923 en geregistreerd te Breda op 30 april 1923 blijkt namelijk dat alle onroerende goederen op Frans Luijkx zijn overgegaan. Hij was dus vanaf mei 1923 alleen eigenaar van de onderneming Luijkx en Co.. Dit tijdperk zou slechts officieel voortduren tot 17 december 1925 (zie hierna).⁸

Begin 1926 vond er een naamswijziging van de firma plaats. Volgens de Nederlandsche Staatscourant van maandag 11 januari 1926 no. 6 zou de firma Luijkx en Co. voortaan door het leven gaan onder de naam N.V. Steen- en Pannenfabriek "De Schouw" voorheen Luijkx en Co.. Vervolgens gaf de secretaris van de K. v. K. en F. te Breda op 20 januari 1926 opdracht tot inschrijving van de N.V. Steen- en Pannenfabriek "De Schouw" voorheen Luijkx en Co. met de volgende bestuurders en commissarissen:

1. Franciscus Cornelis Luijkx, technisch directeur, wonende te Schijf Rijksweg D73, geboren te Roosendaal op 13 april 1884.
2. Josephus Marinus Petrus Antonius Beijsens, administratief directeur, wonende te Roosendaal Dr. Lemmensstraat 24, geboren te Roosendaal op 28 december 1901.
3. Gerrit Dirk van den Berg Hendrikszoon, president commissaris, wonende te Ginneken Burg. Passtoorsstraat 5, geboren te Ginneken op 12 februari 1871.
4. Antonius Beijsens, commissaris, wonende te Roosendaal Molenstraat 48, geboren te Roosendaal op 25 april 1865.⁸

Het maatschappelijk kapitaal bedroeg f 100.000,-, waarvan f 90.000,- geplaatst en 100% gestort. De 'pannen- en steenenfabrikant' Luijkx bezat hiervan 84 aandelen en 'assurantie- en passageagent' Van den Berg 6 aandelen van f 1.000,- nominaal. Luijkx bracht geen geld in, maar zijn tot op heden gedreven onderneming. Er werd voor de fabriek geen geld geleend. Reeds op 17 december 1925 kreeg de eigenarenwisseling haar definitieve beslag met het verlijden van de notariële akte door kandidaat-notaris Hermanus Antonius van der Steenstraten te 's Gravenhage. Het bedrijf had een omvang van 39 hectaren 4 aren en 20 centiare.⁸ De verschillende heren Beijsens (deze naam zal in het vervolgverhaal nog vaak opduiken) behoorden tot een Roosendaalse familie van beschuit- en koekbakkers afkomstig uit de Molenstraat.

Op 5 november 1926 wendde Sjef Beijsens zich namens N.V. Steen- en Pannenfabriek "De Schouw" voorheen Luijkx & Co. tot het college van B en W van de gemeente Rucphen met het verzoek een (ring)oven te mogen oprichten op het perceel sectie K no. 1.245 'gelegen aan den straatweg Schijf – Belgische grens aldaar. Het perceel wordt begrensd door den steenweg Schijf – Esschen, Achtmaalsche baan en voorts door heide en weiland.' In de bijlage behorende bij het verzoekschrift heet het verder dat: 'De te plaatsen oven moet

dienen voor het bakken van pannen, stenen en plavuizen. Op deze fabriek worden verder al die werkzaamheden verricht, welke in een dergelijk bedrijf gewoonlijk plaats hebben, terwijl gemiddeld 25 – 30 personen aldaar werkzaam zijn.’ Volgens de tekening zou de ringoven (geïntroduceerd in Duitsland door Friedrich Hoffmann in 1858¹¹) 48,90 meter lang worden en 11,78 meter breed. Voorwaar geen klein oventje! Op 26 november konden omwonenden bezwaar indienen tegen het voorgelegde plan; wat overigens niemand deed. Alle benodigde vergunningen werden op 17 december 1926 verkregen, toen aan alle formaliteiten voldaan was. De nieuw te bouwen oven moest voor 1 augustus 1927 in werking zijn gebracht.¹

Gezien de datum waarop de vergunning werd verkregen, is het volgende krantenbericht uit ‘De Grondwet’ van 16 oktober 1926 wellicht wat voorbarig geweest en moeten we het eigenlijk meer als plan opvatten: *“Schijf. Uitbreiding industrie. De N.V. Pannenfabriek “de Schouw” zal dezer dagen beginnen met het bouwen van een ringoven voor het bakken van steen, wat voor deze plaats een degelijke vooruitgang mag genoemd worden, doordat velen hiermede wederom werk zullen krijgen. We wenschen voor de ondernemers, dat deze nieuwe zaak schitterend moge renderen.”* Deze constatering blijkt des te meer als wij op 11 mei 1927 in ‘De Grondwet’ het volgende lezen: *“Schijf. In werking. Naast de pannenfabriek “De Schouw” is gisteren de ringoven voor het bakken van steen in werking gesteld. Een mooie vooruitgang die zeker ook in ‘t belang is van de arbeidersklasse alhier.”* Overigens was 1 januari 1927 de datum waarop Franciscus Luijckx, wonende te Schijf, uittrad als technisch-directeur der N.V..⁸ Dit laatste feit en de bouw van de nieuwe ringoven zijn er waarschijnlijk debet aan geweest dat men vanaf die tijd met de productie van dakpannen is gestopt.

Werknemers die zich wilden verenigen in vakbonden, konden hun heil zoeken bij de volgende vakorganisaties:

- Nederlandschen R.K. Steenfabrieksarbeidersbond “St. Stephanus” te Utrecht.
  - Nederlandschen R.K. Fabrieksarbeid(st)ersbond “St. Willibrordus” te ‘s Gravenhage.
- en in mindere mate bij:
- Noord-Brabantse Bond van R.K. Fabrieksarbeiders te Tilburg.

In hoeverre het met de organisatiegraad van de werknemers ‘aan de Schouw’ gesteld was, is onbekend. Waarschijnlijk was die zeer laag. Van ‘St. Stephanus’ is bekend dat hun voormannen bijeenkomsten opluisterden in Zegge, waar ook enkele steenfabrieken gevestigd waren. Vooral in de crisisjaren dertig was de invloed van de bonden onder andere te merken aan de extra steun aan leden vanuit de zogenaamde ‘werkloozenkas’.¹

Op 23 januari 1928 deed Jos. Beijnsens, administratief directeur der N.V., bij de K. v. K. en F. opgaaf van uittreding van Gerrit Dirk van den Berg Hendrikszoon als president commissaris en Antonius Beijnsens als commissaris. Sjef Beijnsens is vanaf dat moment dus de enig overgebleven bestuurder, wat statutair eigenlijk niet is toegestaan.⁸ Vervolgens verscheen er op 4 mei 1928 weer nieuws betreffende de fabriek in de krant. ‘De Grondwet’ meldde: *“Schijf. Steenfabriek “de Schouw”. De steenfabriek “de Schouw” is heden wederom aan ‘t werk gegaan, wat de werkloosheid alhier wel eenigszins zal verminderen.”*

Op 18 mei 1928 had het Ministerie van Arbeid, Handel en Nijverheid Afdeling Arbeid de eer ‘aan de Directie der N.V. Steen- en Pannenfabriek “De Schouw” voorheen Luyckx en Co. te Schijf, gemeente Rucphen’ te doen toekomen een controleboek voor een stoomtoestel uitgereikt op 9 juli 1920 onder no. 2616S. Namens de minister schreef de secretaris-generaal ‘dat het boek steeds op eerste aanvraag voor de met het toezicht belaste ambtenaren ter inzage moet zijn en in goed onderhouden staat moet verkeren’, aldus de toelichting. Waarschijnlijk is dit een stoomtoestel dat de firmanten Hennekam & Luijckx in

1920 òf hebben overgenomen uit de boedel van de vorige eigenaar Cornelis Loos òf als een van de eerste investeringen na de overname in 1920 zelf hebben aangeschaft. Het ministerie zond dit bericht op bovengenoemde datum aan de burgemeester van Rucphen, die het op zijn beurt op 24 mei 1928 doorstuurde naar de directie van “De Schouw” te ‘Het Schijf.’¹

In 1930, om precies te zijn op 12 mei 1930, had ‘De Burgemeester van Rucphen c.a.’ ‘Aan Den Heer Commissaris der Koningin te ‘s-Hertogenbosch’ het volgende te melden inzake de luchtbescherming: ‘Naar aanleiding van Uw hierneven vermeld schrijven heb ik de eer Uwe Excellentie hierbij terug te zenden de bij bedoeld schrijven gezonden vragenlijst betreffende den luchtbeschermingsdienst onder beleefde mededeeling dat in plaats van den Kerktoren te De Schijf de Steen- en dakpannenfabriek “De Schouw” door mij is aangewezen.’¹ De reden hiervoor is waarschijnlijk geweest, dat de schoorsteen die na een verbouwing verlengd is geworden, nu hoger was dan de kerktoren.

Op 18 april 1931 verscheen in ‘De Grondwet’ het volgende stukje: “*Het Schijf. Uit de steenindustrie. Aan de steenfabriek “De Schouw” zijn de werkzaamheden weer begonnen, na een rusttijd van een paar jaar. Voor verschillende arbeiders onzer parochie is dit een uitkomst. We zullen maar hopen dat de zaak nu eens goed zal renderen.*” Uit dit artikel van 1931 en het vorige krantenartikel uit 1928 kan men afleiden dat er gedurende de seizoenen 1929 en 1930 niet geproduceerd is. Dat Beijsens in 1931 de fabriek wederom opstartte, had zeker te maken met het feit dat hij in de heren ir. Peter Theodor Cox en Gottfried Michael Cox uiteindelijk deskundig personeel gevonden had om de moeilijk te bewerken klei uit de putten rondom te fabriek te verwerken, in het voor die tijd na alle investeringen toch zeer grote en moderne bedrijf. Overigens wordt schrale kwartsrijke klei overwegend voor het vervaardigen van metselstenen gebruikt.¹² Omdat het sinter- en smeltpunt van de meeste Nederlandse kleisoorten tamelijk dicht bij elkaar liggen, moet het bakken wel zorgvuldig geschieden.¹³ Peter Cox vertrok na één seizoen uit Schijf en zette zijn carrière als keramisch ingenieur op andere steenfabrieken voort en zijn broer Fritz Cox bleef als praktijkman een aantal jaren bedrijfsleider van steenfabriek ‘de Schouw’ en nam later de “Mekanieke Steenfabriek Wildert” te Essen-Wildert (B) over.

Op 5 mei 1931 zond ‘De Hoofdinspecteur van den Arbeid, Hoofd van het 2^e District der Arbeidsinspectie’ de heer J. Asselbergs ‘Aan den Heer Burgemeester van Rucphen’ het volgende schrijven: ‘No. 2729. Hierbij deel ik U mede, dat door mij is vergund, met machtiging van den Directeur-Generaal van den Arbeid, behoudens wijziging of intrekking van deze vergunning tusschentijds, welke te allen tijde kan geschieden, ingevolge art. 28 der Arbeidswet 1919, dat in de N.V. Steen- en Pannenfabriek “de Schouw” te Rucphen in afwijking van het bepaalde bij art. 24 der Arbeidswet 1919, gedurende het tijdvak van 5 mei tot en met 30 september 1931 het personeel van 16 jaar en ouder arbeid verricht gedurende negen uur per dag en vijftig uur per week, onder voorwaarde, dat wordt gewerkt als volgt:

Maandag t/m Vrijdag v.m. 7-9, 9½-12, n.m. 1-3½, 4-6

Zaterdag v.m. 7-9, 9½-12½ n.m.’¹

Dit betekende dat er ook in die tijd reeds streng de hand gehouden werd op de arbeidstijden. Frans Goorden zei hierover in het ‘Brabants Nieuwsblad’ van 4 april 1995: ‘De politie stond buiten om bij te houden of ze niet te lang werkten en of de pauze-tijd aangehouden werd.’⁶

Er verscheen op 7 juli 1931 nog eens een klein artikeltje in ‘De Grondwet’: “*Schijf. Steenbakkerij. De steenfabriek “De Schouw”, die sedert eenigen tijd onder een andere leiding staat, gaat goed vooruit, wat voor hier een welkome werkgelegenheid is.*” Vervolgens

gebeurde er een kleine ramp 'op den oven'. We lezen namelijk op 20 januari 1932 in 'De Grondwet': "Rucphen. Brand in de Steenfabriek. In de steenfabriek "de Lange Schouw" te Schijf, heeft een vrij ernstige brand gewoed. Zeven steenovens zijn ingestort; de schade is vrij aanzienlijk. Door de activiteit der brandweer ter plaatse en van hier en Sprundel, kon de brand tot het middengedeelte der fabriek beperkt blijven." Waarschijnlijk is een opeenhoping van gassen, die tot ontploffing kwamen, de oorzaak geweest.⁶

Wellicht mede vanwege het accident hierboven of misschien gewoon als nieuwe investering, moest er wederom geld in de fabriek gestoken worden. Op 25 mei 1932 verzocht de N.V. Steen- en Pannenfabriek "De Schouw" B en W van Rucphen een ruwolliemotor van 60 P.K. te mogen plaatsen 'in hare fabriek, gelegen op het perceel kadastraal bekend gemeente Rucphen sectie K no. 1.245, plaatselijk gemerkt no. D83'. Uit de toelichting bij het verzoekschrift bleek dat de motor 'moet dienen tot het aandrijven van een steensnijmachine'. Verder vermeldde men het volgende: 'In de fabriek vinden al die werkzaamheden plaats die gewoonlijk in een dergelijke inrichting plaats vinden, n.l. het fabriceren van steen. De toevoer van licht en lucht geschiedt door de in de fabriek aanwezige ramen en deuren. In den regel verblijven gemiddeld 30 mannelijke personen in de inrichting.' Op vrijdag 17 juni 1932 kon men bezwaren inbrengen tegen dit plan. Omdat niemand dit deed en omdat verder de vergunningen voor de Hinderwet en de Veiligheidswet in orde waren, werd op 30 juni 1932 met het verzoek ingestemd. De motor moest voor 1 januari 1933 in werking zijn gebracht.¹

'De Grondwet' wist echter op 19 juli 1932 het volgende te melden: "Schijf. "De Schouw". Aan de steenfabriek "De Schouw" werden, doordat de machine stuk was, de ongehuwde arbeiders bedankt, wat zoowel een strop beteekent voor de fabriek als voor de betrokken werkkrachten." Of met 'de machine' de zopas geplaatste 60 P.K. ruwolliemotor bedoeld wordt, is onduidelijk.

Oud-technisch-directeur Frans Luijckx kreeg op 5 juli 1932 als privé-persoon een tegenvaller te verwerken. Op die datum werd hij als steenhandelaar/handelaar in bouwmaterialen 'bij vonnis der Arrondissementsrechtbank te Breda' in staat van faillissement verklaard met benoeming van mr. A. Bisschop Boele tot rechter-commissaris en mr. J.P.M. van Mierlo tot curator. 'Door het verbindend worden der eenige uitdeelingslijst is het faillissement van Fr. Luijckx, wonende te Rucphen – Schijf aan de Lange Schouw geëindigd' op 23 februari 1933.⁸

Dan volgt nog een laatste grote investering voordat de crisisjaren in alle hevigheid losbarsten. Namelijk op 6 juli 1933 verzocht de N.V. Steen- en Pannenfabriek "De Schouw" B en W een ruwolliemotor van 90 P.K. te mogen plaatsen op het perceel kadastraal bekend als gemeente Rucphen, sectie K no. 1.245, plaatselijk gemerkt als wijk no. D73. In de toelichting behorende bij het verzoekschrift vermeldde men de volgende details: 'De te plaatsen ruwolliemotor van 90 P.K. moet dienen voor het in beweging brengen van een steenpers en leemmolen. In de werkplaats worden verder al die werkzaamheden verricht welke in een dergelijke inrichting gewoonlijk plaats hebben, terwijl gemiddeld daarin werkzaam zijn ongeveer 25 personen. De luchtversching en lichttoevoer heeft plaats door in de werkplaats aanwezige openslaande ramen.' Vrijdag 21 juli 1933 was de dag waarop de bevolking kon reclameren. Een kleine maand later op 16 augustus 1933 verleende de gemeente Rucphen toestemming. De nieuwe inrichting moest voor 1 januari 1934 gerealiseerd zijn.¹ 'De Grondwet' meldde op 2 augustus 1933 hierover reeds het volgende: "Schijf. Uitbreiding. Door de N.V. Steenfabriek "de Schouw" alhier zal in haar bedrijf in werking worden gesteld een ruwolliemotor van 90 P.K." De 60- en 90-P.K.-motoren waren exemplaren van het oude merk Kromhout.

Op 11 september 1933 trad er bij de N.V. Steen- en Pannenfabriek "De Schouw" voorheen

Luijckx en Co. een nieuwe directeur cq. commissaris aan. Het was Eduard Louis Cornelis Marie de Pénasse Mouwen, wonende te Breda aan de Ginnekenweg 90 en geboren te Breda op 3 juni 1880. Zijn carrière 'aan de Schouw' was maar van korte duur, want op 1 januari 1934 volgde voor hem ontslag als procuratiehouder, directeur en commissaris. Op 27 september 1937 trad een zekere Adrianus Tops aan als mede-directeur. Hij woonde in Roosendaal aan de Vughtstraat 28 en was geboren te Breda op 4 maart 1901. De heer A. Tops was oud-gemeente-deurwaarder te Roosendaal c.a.⁸

In 1938 had de directie van de fabriek een conflict met een huurder van één van haar arbeiderswoningen. Het betrof Hendrikus Kerstens ('alias Driekske Kèst') met zijn gezin. Kerstens wilde zo spoedig mogelijk in Zegge met rijkssteun een eigen woning bouwen ingevolge de zogenaamde Landarbeiderswet; mede gezien het feit dat 'het verblijf daar op de grens in een desolaten woning niet verantwoord kan worden geacht' volgens zijn brief van 25 september 1938. Aan deze woorden moet niet te veel waarde worden gehecht, daar het gezin Kerstens een bepaalde reputatie met zich meebracht, namelijk burenruzie. De directie van "De Schouw" in de persoon van de heer A. Tops schreef het volgende 'Aan den E.A. Heer Burgemeester te Rucphen': 'Door bemiddeling van veldwachter Gulikx is een woning aan de Lange Schouw in gebruik genomen door het gezin Kerstens wier reputatie door den veldwachter niet aan onzen bedrijfsleider werd medegedeeld. Wij hebben op het gebied van verhuur ervaring en zouden willen vermijden, dat de woningen aan de Lange Schouw een toevluchtsoord worden.' Men zag graag, dat er voortaan eerst overleg met de directie zou worden gepleegd.¹

Op 27 september 1938 vroeg de gemeente Kerstens of voor zijn tegenwoordige woning de huur wel prompt betaald werd. Hij antwoordde op 1 oktober 1938 met de volgende woorden: 'Waarom door U wordt aangedrongen op het betalen van woninghuur ben ik niet bewust daaraan schuldig te zijn. De redenen zijn dat ik geen woning heb gehuurd, doch tegen mijn wil ben geplaatst in een woning (het woord varkenshok is beter op zijn plaats). Van het huren van dergelijk hok is mij geen mededeeling gedaan, doch ben daar in geplaatst en degene die die plaatsing daar heeft teweeggebracht, is mijns inziens verplicht, de eventueele daaraan verbonden huishuur te voldoen.' Dit antwoord zegt genoeg over Kerstens' aangehaalde reputatie. Een rapport inzake Kerstens opgemaakt op 17 oktober 1938 door de Sprundelse gemeente veldwachter Wilhelmus Tempelaars, vermeldde het volgende: 'Gehoord; Den Heer Cox, bedrijfsleider, wonende te Rucphen, Lange Schouw en die verklaart: Kerstens door u bedoeld betaalt nu regelmatig zijn huishuur aan mij. Niettegen staande moet hij nog 2 weken achterstand aan mij betalen (van de eerste 2 weken). Ik geloof wel dat hij die zal betalen, want hij heeft mij beloofd dat hij die zou betalen, zoodra hij aan de suikerfabriek werkzaam was.'¹ Uiteindelijk is alles toch nog op zijn pootjes terechtgekomen, omdat de woning opgemaakt werd. De huur bedroeg overigens f 2,- per week!¹

Sedert 1 april 1938 verhuurden Jos. Beijnsens en A. Tops de steenfabriek vervolgens aan Jos. Heurterre, handelaar/koopman in bouwmaterialen, wonende te Hoboken in België, Caronstraat 8.⁸ Het uitbreken van de oorlog gooide voor hem flink wat roet in het eten. Hij mocht namelijk de grens niet over.⁶ Overigens meldde het Handelsregister van de K. v. K. en F. te Breda dat vanaf die eerste april 1938 "De Schouw" geen bedrijf meer uitoefent.⁸ Heurterre huurde wel, maar produceerde niet! Let wel, de fabriek werd verhuurd aan Heurterre; deze laatste was slechts exploitant en is dus geen eigenaar geweest. De huurperiode zou voor twee maal drie jaren gelden tot uiterlijk 31 december 1943. Een bepaling in het huurcontract luidde: 'In de huur is uitdrukkelijk begrepen de woning en kantoorgebouw, thans bewoond door Fr. Luijckx te Schijf, aanvaardende de huurder hetzelfde in den toestand van heden, onder alle lasten en lusten.' De huurprijs bedroeg f 2.300,- per jaar.⁸

De roerende, dus losse goederen die bij de huur inbegrepen waren, waren in de overeenkomst als volgt gespecificeerd: '9 Duitsche kruiwagens, 3 bakkruiwagens, 4 steenkruiwagens, 5 draaischijven, een baggermolen met rails en bills en al hetgeen daartoe behoort als baggers, Moësmotor diessel 8/10 H.P., kettingen, rails enz., snijtafel, 6 kipwagens, 3 kachels voor de ringoven, 6 drijfriemen, 1.350 meter rails, 17.500 plankjes, 3.088 steenrekken, 470 meter kruiplaat of stalen, 315 roosterbaren, 3 pikkel op den oven, kattenkop, alle klein gereedschap, 5 steentafels, 3 zandbakken, 3 petroleumlampen, bureaumeubelen zooals bureau's, kasten, stoelen enz., afsnijtafel voor holle pannen, ongeveer 40-50.000 pannenrekken, ongeveer 20 ramen, latten voor matten, spandoeken, 2 snijpersen, oude snijpers in een der oude gebouwen, reservedeelen voor machinerie, vormen voor handsteen, kelderwijn.'⁸

Op 9 november 1938 meldden Beijsens en Tops de K. v. K. en F. het volgende: 'De N.V. moet volgens de statuten twee commissarissen hebben, doch heeft deze niet, en personen daarvoor aangezocht zijn niet bereid.'⁸ Eigenlijk is deze situatie al zo'n tien jaar (sinds 1928) zo. Uit een brief van de 'Inspectie der Directe Belastingen te Bergen op Zoom' van 14 december 1940 blijkt dat N.V. Steen- en Pannenfabriek "De Schouw" voorheen Luijkx en Co. opgaaf heeft gedaan 'ingevolge par. 6 2^e Lid der Instructie Winstbelasting', ondanks het feit dat er niet gedraaid werd.¹ En op 14 februari 1941 meldden Beijsens en Tops de K. v. K. en F.: 'Door niet-nakoming van het desbetreffende huurcontract zijdens huurder, is de huurovereenkomst met voormelde N.V. De Schouw en Jos. Heurterre te Hoboken in België, door de steenfabriek ontbonden en beëindigd, met ingang van 1 januari 1941.'⁸

In augustus 1941 bleek uit correspondentie tussen de burgemeester van Rucphen en officier van justitie Deelen bij de arrondissementsrechtbank te Breda dat er een verzoek tot statutenwijziging van de N.V. Steen- en Pannenfabriek "De Schouw" voorheen Luijkx en Co. te Schijf gemeente Rucphen was ingediend. De officier van justitie vroeg aan de burgemeester: 'met beleefd verzoek om bericht consideratiën en advies'. De burgemeester antwoordde op 23 augustus 1941 dat er geen bezwaar bestond.¹ Deze briefwisseling wijst erop dat er zich in de leiding van de fabriek rond augustus van het jaar 1941 wederom een wijziging heeft voorgedaan. Dit laatste was het geval op 12 augustus 1941 toen Jos. Beijsens en A. Tops beiden uit de N.V. traden als directeuren en Alphonse Jurrien Emile Marie Gommers als nieuwe directeur aangesteld werd. Gommers woonde te Oisterwijk D325 en werd geboren op 9 maart 1904 te Ginneken en Bavel. Korte tijd later, namelijk op 1 oktober 1941, trad Josephus Marinus Petrus Antonius (=Sjef) Beijsens weer aan, maar nu als president commissaris. Op diezelfde datum kwam ook zijn broer Alphonsus Josephus Antonius Hyacinthus (=Fons) Beijsens in de N.V.. De functie van Fons Beijsens was commissaris, hij woonde te Roosendaal Molenstraat 48 en werd aldaar geboren op 21 juli 1899.⁸

In de Nederlandsche Staatscourant van dinsdag 20 januari 1942 no. 13 stond te lezen dat de handelsnaam N.V. Steen- en Pannenfabriek "De Schouw" voorheen Luijkx en Co. wederom een keer gewijzigd zou gaan worden. De nieuwe naam luidde N.V. Steenfabriek "De Schouw". Op 18 december 1941 werd deze nieuwe N.V. reeds notarieel opgericht bij notaris mr. Gerard Hendrik Lambert ter standplaats Rotterdam. Vooraf was, zoals dat volgens de regels hoort, de statutenwijziging reeds goedgekeurd tijdens een buitengewone algemene vergadering van aandeelhouders, die op 26 juli 1941 gehouden werd te Roosendaal.⁸

Als bewijs voor de statutenwijziging dient de vernieuwde inschrijving bij de Kamer van

Koophandel en Fabrieken te Breda onder dossiernummer 9074 waaruit blijkt dat de bestuurders en commissarissen dezelfde personen zijn als diegenen die op 12 augustus, respectievelijk 1 oktober 1941 aantraden (zie hierboven), namelijk:

1. Alphonse Jurrien Emile Marie Gommers, directeur, wonende te Oisterwijk D325, geboren te Ginneken en Bavel op 9 maart 1904.
2. Josephus Marinus Petrus Antonius Beijens, president commissaris, wonende te Roosendaal Dr. Lemmensstraat 24, geboren te Roosendaal op 28 december 1901.
3. Alphonsus Josephus Antonius Hyacinthus Beijens, commissaris, wonende te Roosendaal Molenstraat 48, geboren te Roosendaal op 21 juli 1899.

Het maatschappelijk kapitaal van de nieuwe vennootschap bedroeg aanvankelijk nog steeds

f 100.000,-, waarvan f 90.000,- geplaatst en gestort, maar naar aanleiding van een besluit tijdens de algemene vergadering van aandeelhouders op 26 juli 1942 werd dit kapitaal verhoogd tot f 450.000,-, waarvan f 110.000,- geplaatst en gestort was. Evenals in 1926 werd ook nu geen geld geleend voor de zaak.⁸

Tijdens de algemene vergadering van aandeelhouders gehouden op 26 juli 1942 te Roosendaal gaf Sjef Beijens te kennen af te treden als president commissaris en zijn broer Fons Beijens trad op 31 januari 1944 af als commissaris van de N.V.. Het jaar 1944 was tevens het moment dat de vanwege de oorlog al lange tijd niet meer in werking zijnde N.V. weer eens overging in andere handen. Het nieuwe bestuur van de N.V. Steenfabriek "De Schouw" te Schijf gemeente Rucphen werd vanaf 28 januari 1944 gevormd door:

1. Bernardus Hubertus Godefridus Johannes Brands, president commissaris, wonende te Amsterdam Noorder Amstellaan 145, geboren te Amsterdam op 4 november 1878.
2. Heinrich Stephanus Anthonius Brands, commissaris, wonende te Amsterdam Apollolaan 89, geboren te Amsterdam op 27 maart 1904.
3. Petrus Josephus Daverveldt, commissaris, wonende te Eindhoven Vestdijk 22, geboren te Wouw op 21 september 1885.
4. Wilhelmus Matthias Josephus Russell, commissaris, wonende te Amsterdam Diepenbrockstraat 23, geboren te Amsterdam op 17 maart 1918.

Tevens bleef A.J.E.M. Gommers uit de 'oude' N.V. ook onder deze nieuwe leiding als directeur zitten; hij ging op 16 augustus 1945 weg als directeur.⁸ Voor de heren Brands, afkomstig uit het verre Amsterdam was de aankoop niet direct bedoeld om de productie van bakstenen ooit weer op te pakken na alle oorlogssperikelen. Zij deden namelijk andere zaken.⁶

Nee, omdat de fabriek vlak langs de grens lag, gebruikten zij het bedrijf voor het in die tijd veel voorkomende smokkelen van goederen.⁶ Dat de leiding enigszins schemerachtig bezig was, bleek wel uit het feit dat per 21 augustus 1945 ineens een zekere Johannes van de Pol, wonende te Eindhoven Vestdijk 12 en geboren te Eersel op 29 april 1911 opduikt als nieuwe directeur. Echter tijdens de buitengewone algemene vergadering van aandeelhouders gehouden op 15 november 1945 te Amsterdam werd het volgende opgemerkt: 'Ter vergadering wordt opgemerkt dat in het Handelsregister als directeur staat ingeschreven de Heer Jan van de Pol, wonende te Eindhoven, Vestdijk 12. De voorzitter antwoordt dat de benoeming niet heeft plaats gehad in eenige vergadering van aandeelhouders en is mitsdien van nul en geener waarde, zoodat de inschrijving in het Handelsregister ten onrechte is geschied en mitsdien hieraan geen waarde kan worden toegekend.' Op 17 november 1945 werden de volgende veranderingen gemeld: president commissaris B.H.G.J. Brands was op 17 september 1945 overleden en commissaris H.S.A. Brands werd per 15 november 1945 directeur. Tijdens de vergadering van aandeelhouders werd de heer Bernardus Jacobus van Wezel, koopman, wonende te Amsterdam Oosteinde 22 aangewezen als nieuwe president commissaris.⁸

Het kantoor van Brands en ‘zijn kornuiten’ was dan ook niet in Schijf op het fabrieksterrein gevestigd, maar te Amsterdam aan de Apollolaan 89. Dit bleek onder andere uit het briefhoofd van een brief van 18 februari 1946 aan het gemeentebestuur van Rucphen waarin het volgende werd gevraagd: ‘Edelachtbare Heeren, Ondergeteekende, H. Brands, directeur der N.V. Steenfabriek “De Schouw” verzoekt hierbij de zoo spoedig mogelijk ontruiming van de directeurswoning, momenteel bewoond door den Hr. A. v. Opdorp. Dit pand, toebehoorend aan de N.V. Steenfabriek “De Schouw”, werd in de winter 44-45 gevorderd voor evacuée’s uit de Gemeente Standaard-Buiten. Wij hebben ons reeds met een dergelijk verzoek tot U gewend, doch zonder het verlangde resultaat.’ De woning was nodig, omdat men de fabriek ‘weder in bedrijf’ wilde stellen; echter dit laatste is niet meer gebeurd onder deze directie.¹

Nadat op 22 januari 1947 mr. W.M.J. Russell uittrad als commissaris, ging de zaak ‘op de fles’. Op 25 maart 1947 volgde namelijk het faillissement van de inmiddels lege N.V. Steenfabriek “De Schouw”, gevestigd te Schijf, gemeente Rucphen, met benoeming van mr. H.W.W. Andreae tot rechter-commissaris en mr. O.A.C. Verpaalen tot curator. ‘Krachtens art. 55 3e Wetb. v. K. jo. art. 173 Faillissementswet is genoemde N.V. op 29 oktober 1947 door hare insolventie, nadat zij in staat van faillissement was verklaard, ontbonden. De zaak is met ingang van 11 december 1950 opgeheven.’ Volgens de slotuitdelingslijst kon aan alle crediteuren 100% van hun vorderingen worden uitgekeerd.⁸

Vervolgens blijft, wat er na alle oorlogshandelingen nog over is van de fabriek, een aantal jaren na het faillissement liggen zonder dat er iets mee gebeurt. Veel omwonenden van de fabriek hadden in de loop van de oorlog in een overmachtssituatie het nodige materiaal ‘op den oven’ ontvreemd. Hout had men nodig om zich te verwarmen en om te kunnen koken, want kolen waren in en na de oorlog zeer schaars en stenen en pannen cq. bouwmaterialen had men nog wel eens nodig om door oorlogsgeweld getroffen huizen in de omgeving te kunnen repareren. Wat er nog over was van de fabriek was dus een nogal ‘uitgeklede’ boedel. Overigens diende de oven tijdens gevechten tussen de Duitsers en de geallieerden als een perfecte schuilplaats voor een aantal gezinnen tegen het zware geweld.⁶ Op 11 december 1950 werd het ‘oude’ bedrijf aan de Achtmaalsebaan 22 door curator Verpaalen opgeheven en verkocht aan Hendrikus Franciscus Ludovicus van de Wouw, wonende te Zundert Bredaseweg 5^a en geboren te Zundert op 15 december 1899. Hij was gemeentesecretaris in Zundert. De nieuwe eenmanszaak startte de productie onder de bedrijfsnaam Steenfabriek “De Schouw” weer op.⁸ Het is bekend, dat de kwaliteit van Van de Wouw’s stenen niet optimaal was; hij was dan ook van huis uit geen steenbakker. Steenfabriek “De Schouw” was van 1957 tot 1964 lid van de Vereniging Grofkeramische Techniek in Zuid-Nederland.¹⁴

Op 1 augustus 1964 vond verkoop plaats door Van de Wouw aan de N.V. Steenfabriek Carpentier & Jacobs, Ossendrechtseweg 60 te Hoogerheide gemeente Woensdrecht. De persoon achter deze N.V. was de voor de ‘steenbusiness’ niet onbekende Krijn Johannes Tol, wonende te Rotterdam Buitenzorg 5 (later 28) en geboren te Lisse op 16 juni 1921, die zijn ‘imperium’ vanuit Rotterdam bestuurde.⁸ Hij bezat meerdere steenfabrieken. Hij heeft het aangedurfd om flink te moderniseren door alle oude gebouwen te slopen en een tunneloven te bouwen. Van de Wouw had namelijk weinig tot niets aan de fabriek gemoderniseerd, zodat de infrastructuur die Tol overnam flink verouderd was, gezien de nieuwste ontwikkelingen in de bedrijfstak qua productietechnieken. We moeten niet vergeten dat we inmiddels half de jaren zestig aangeland zijn in het verhaal. Bedrijfsleider gedurende het tijdperk Tol was Toon van Eekeren uit Huijbergen.⁶ Hoewel steenfabriek Carpentier & Jacobs zelf in 1968 reeds geliquideerd werd, bleef steenfabriek “De Schouw”

tot 1978 als filiaal/bijkantoor toch deel uitmaken van het bedrijf Capentier & Jacobs B.V..¹⁵
Op 15 februari 1978 traden Krijn Tol en Willem Aarnoudse beiden terug als directeur van de B.V. en verkochten het bedrijf aan een nieuwe leiding (zie hierna). Het nieuwe post- en zakenadres werd vanaf dat moment:
Carpentier & Jacobs B.V. (per 14 september 1978 T&A De Schouw B.V.)
Achtmaalsebaan 22
Schijf gemeente Rucphen (N.Br.)
Tel. 01654-1232.⁸

Per 15 februari 1978 werd de nieuwe leiding gevormd door:

1. Willem Marie van Basten Batenburg, directeur, wonende te Mook (L) Christoffelweg 13, geboren te Utrecht op 31 mei 1920.
2. Coenraad Huisman, directeur, wonende te Velp (Gld.) Burg. A.H. Brandtlaan 15, geboren te Velp (Gld.) op 6 maart 1936.
3. Drs. Gerardus Hermanus Jacobus Lansink, directeur, wonende te Oosterhout (Gld.) Stationsstraat 7, geboren te Arnhem op 8 mei 1937.
4. Coenradus Petrus Koomen, algemeen bedrijfsleider, wonende te Zegge Rijksweg 5, geboren te Bangdung (Indonesië) op 17 februari 1937.
5. Petrus Antonius Diepenbroek, procuratiehouder, wonende te Nijmegen Patrijsstraat 54, geboren te Arnhem op 17 augustus 1929.
6. Dr. Jan Marie van Susante, president commissaris, wonende te Geysteren (L.) Nieuwlandsestraat 8, geboren te Boxtel op 4 september 1913.
7. Mr. Dr. Arthur Jozef Jean Constant Begheyn, commissaris, wonende te Berg en Dal Wylerbergpark 7, geboren te Venlo op 26 augustus 1916.
8. Lic. oec. M.Sc. (Mgt.) Jan-Willem Jurgens, commissaris, wonende te 2081 Bönningstedt (D) "Jagdhaus", geboren te Hamburg op 31 oktober 1942.
9. Mr. Victor Constant Clement Jurgens, commissaris, wonende te 01210 Ferney-Voltaire (F) "Le Parc du Jura", geboren te Hamburg-Lokstedt op 13 december 1917.
10. Jhr. Steven Godert van Weede, commissaris, wonende te Amsterdam Jan van Goyenkade 27, geboren te Zeist op 31 juli 1914.⁸

Uit deze namenlijst is reeds duidelijk af te leiden dat deze personen 'pionnen' van de B.V. Steenfabrieken v/h Terwindt & Arntz (opgericht 27 april 1857) (later Terwindt & Arntz N.V.) Rijksweg 24 6574 ZH te Beek/Ubbergen bij Nijmegen waren. Deze grote houdstermaatschappij omvatte negen steenfabrieken. In de algemene vergadering van aandeelhouders op 18 april 1978 werd daarom besloten het een en ander te veranderen in de overgenomen vennootschap Carpentier & Jacobs B.V.. Met ingang van 14 september 1978 vond definitieve wijziging van de bedrijfsnaam en van de statuten plaats bij notariële akte verleden voor notaris mr. Petrus Wilhelmus Maria Stieger ter standplaats Nijmegen. De exploitatie ging verder onder de bekende naam "Terwindt & Arntz – De Schouw B.V. – Schijf"; statutair gevestigd te Nijmegen. Het maatschappelijk kapitaal van de vennootschap bedroeg f 500.000,-; verdeeld in 500 aandelen van f 1.000,- nominaal.⁸

Eind jaren zeventig konden voor de baksteenindustrie en ook voor T&A als topjaren worden beschouwd; bakstenen waren zeer schaars en de prijzen lagen op een hoog peil. Er werd vervolgens dan ook veel geïnvesteerd, in 1980 bijvoorbeeld het recordbedrag van 12,4 miljoen gulden, onder andere in energie besparende maatregelen. Het jaarverslag van T&A over 1980 geeft verder de volgende toelichting bij vestiging "De Schouw": 'De fabriek werd geheel gemoderniseerd. Nieuw zijn nu de klei-loods, de laad- en ontlaadmachine en het automatisch tunneloven-wagentransport. Voorts werd de tunneloven uitgebreid en waar nodig vernieuwd.'¹⁶ De klei als grondstof, namelijk geelbakkende leem, werd helemaal uit Limburg aangevoerd, wat de productiekosten dan wel op een hoger niveau

deed terechtkomen.⁶ In 1980 werd steenfabriek De Schouw B.V. als dochter van Terwindt & Arntz B.V. opnieuw lid van de Vereniging Grofkeramische Techniek in Zuid-Nederland.¹⁴

Opvolgers van Koomen en Diepenbroek waren de heren F.J.M. de Leijer, algemeen bedrijfsleider en Th.B.M. Heebing, boekhouder. Zij op hun beurt namen met ingang van oktober 1982 ontslag. Op 2 november 1982 trad mr. V.C.C. Jurgens af als commissaris en op 12 januari 1984 gebeurde hetzelfde met commissaris mr. dr. A.J.J.C. Begheyn.⁸ In 1979 behaalde het complete T&A-concern nog een winst van 5,9 miljoen gulden, in 1980 daalde deze winst tot een bedrag van 1,1 miljoen gulden en in 1981 leed men al een verlies van 11,2 miljoen gulden. Voor de steenfabrieken waren vooral de jaren '81 en '82 een zeer slechte tijd met veel overproductie en weinig bouwactiviteit als gevolg van een economische crisis. Het recept voor de malaise in de bouwnijverheid bestond uit productie verminderen, bezuinigen, werktijdverkorting, het personeelsbestand afbouwen, de investeringen terugbrengen, efficiency vergroten; kortom zwaar reorganiseren.¹⁷

In juni 1985 vroeg Terwindt & Arntz nog collectief werktijdverkorting aan als uiterste poging om het een en ander nog te rekken cq. te redden. Dit gelukte echter niet, want Terwindt & Arntz ging kort daarna in augustus reeds failliet en er is tot op de dag van vandaag nooit meer één baksteen gemaakt 'aan de Lange Schouw'. Als het eenmaal tegenzit, kan het dus snel bergafwaarts gaan met een bedrijf. Op 29 augustus 1985 is de failliete boedel van het eens zo omvangrijke T & A onmiddellijk overgenomen door Investeringsmaatschappij Nedusa (algemeen directeur was de Amerikaan Elijah Thomas Hodge III) en op 1 april 1989 zijn enkele fabrieken uit de boedel van Nedusa op hun beurt weer overgenomen door Boral. Hier hoorde "De Schouw" echter niet bij.¹⁸ Zie het krantenartikel in de bijlage voor meer informatie hierover en over wat er daarna nog allemaal gebeurd is. En wederom is er een steenfabriek met een iets meer dan honderdjarige geschiedenis geruisloos ten onder gegaan in de vaart der volkeren.

Roosendaal, 08-08-1999

G.M.J.M. Cox

Laan van Henegouwen 11

4701 CP ROOSENDAAL

F.Cox@roncalli-boz.nl

BRONNEN EN LITERATUUR

¹) diverse stukken afkomstig uit het gemeente-archief van Rucphen.

²) Verslagen van de Toestand der Provincie Noord-Brabant aan de Staten.
(informatie afkomstig van dr. G.B. Janssen, Zevenaar)

³) Brabantse Baksteenfabricage vanaf 1851.
Provinciale Verslagen van Noord-Brabant.
(informatie afkomstig van dr. G.B. Janssen, Zevenaar)

⁴) De Gebakken Steen.
A.W. Weissman, tweede druk, 1906, blz. 99.

⁵) De Gebakken Steen.
A.W. Weissman, tweede druk, 1906, blz. 140.

⁶) informatie afkomstig van Frans Goorden, Schijf.

⁷) Honderd jaar parochie St. Martinus Het Schijf.
André Goorden, 1982, blz. 41.

⁸⁾ Handelsregister van de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Breda.

dossiernummer 1735 – inventarisnummer 296.

dossiernummer 4063 – inventarisnummer 398.

dossiernummer 9074 – inventarisnummer 595.

dossiernummer 14499 – inventarisnummer 802.

dossiernummer 8549 – inventarisnummer 1894.

⁹⁾ informatie afkomstig van Fré Hennekam, Poppel (B).

¹⁰⁾ Verslag van de handelingen der Kamer van Koophandel en Fabrieken voor westelijk Noordbrabant en over den toestand van handel en nijverheid in het gebied der kamer over de jaren 1922-1950.

¹¹⁾ Baksteenfabricage in Nederland.

Van nijverheid tot industrie.

1850-1920.

Dr. G.B. Janssen, Gelderse Historische Reeks, deel XVII.

De Walburg Pers, Zutphen, 1987, blz. 525.

¹²⁾ 100 Jaar georganiseerde baksteenindustrie 1884-1984.

G.B. Janssen en H.J. Timmers, Uitgave Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten, De Steeg, 1985, blz. 45-46.

¹³⁾ De Nederlandse Baksteenindustrie.

P.L. van der Velden, Arnhem, 1952, blz. 45-46.

¹⁴⁾ gegevens met betrekking tot de Vereniging Grofkeramische Techniek in Zuid-Nederland ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan.

(informatie afkomstig van dr. G.B. Janssen, Zevenaar)

¹⁵⁾ Baksteenfabricage in Noord-Brabant in de 19^e en 20^e eeuw.

Dr. G.B. Janssen, Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland, deel XCII. Gianotten, Tilburg, 1992, blz. 274.

¹⁶⁾ Jaarverslag T&A 1980.

(informatie afkomstig van dr. G.B. Janssen, Zevenaar)

¹⁷⁾ Krantenartikelen 'De Gelderlander'.

juni 1981.

januari 1982.

augustus 1982.

(informatie afkomstig van dr. G.B. Janssen, Zevenaar)

¹⁸⁾ informatie afkomstig van dr. G.B. Janssen, Zevenaar.

Voor meer achtergrondinformatie met betrekking tot de baksteenindustrie zijn zeer zeker aan te bevelen de boeken ad ¹¹⁾ en ¹⁵⁾!!!